

TÜRKİYE'DE BESLENME SORUNLARININ İKTİSADİ NEDENLERİ

Doç. Dr. Çelik Aruoba*

1. Türkiye'de beslenme sorunlarının iktisadi nedenlerine, önce, temel gıda maddeleri(1) talebi açısından bakılabilir. Temel gıda maddeleri talebi, iki küme içinde toplayabileceğimiz çeşitli unsurlarca belirlenmektedir. Birinci kümedeki unsurlar, gıda maddesinin fiyatı, öteki gıda maddelerinin fiyatı, öteki tüketim mallarının fiyatları, gelir ile fiyatlar ve gelirdeki değişimlerdir. İkinci kümede ise birinci kümenin dışında kalan bütün unsurlar yer alır. Bunlar arasında alışkanlıklar, gelenekler, eğitim, yerleşim yeri, bölge, vb. sayılabilir. Gözlemler ve araştırmalar ikinci kümede yer alan unsurların gerek gıda maddeleri talebinin oluşmasında gerekse gıda maddeleri tüketim kalıbının belirlenmesinde önemli rol oynadığını göstermekle birlikte bu çalışmada yalnızca birinci kümede yer alan ve iktisadi unsurlar olarak belirleyebileceğimiz değişkenlerin etkisi ele alınacaktır.

2. İktisadi faktörlerin Türkiyede beslenme üzerindeki etkisini araştırırken elimizdeki temel veri kaynağı 1974 tarihlidir.² Oysa 1974 yılından günümüze gelirken Türkiye'de çok önemli iktisadi gelişmeler ve değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1976 yılından bu yana yaşanan şiddetli enflasyon dönemi, temel yapıların ve kalıpların değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bunların arasında en çok etkilenenlerden bir tanesi de kuşkusuz tüketim yapısı ve kalıbıdır. Bu yüzden Türkiyenin beslenme yapısına iktisadi açıdan bakarken adını ettiğimiz dönemin etkilerini de gözden kaçırmamak durumundayız.

3. Gıda maddeleri tüketim araştırmaları temel gıda maddeleri tüketim miktarlarının ve gıda maddesi türünün hane halkı gelir düzeyi ile çok yakından ilişkisi olduğunu göstermektedir. 1974 Hacettepe Araştırması bulgularına dayanarak şu saptamaları yapabiliriz:

(*) A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Politikası Kürsüsü öğretim üyesi.

(a) enerji tüketim düzeyleri ile gelir arasında doğru yönde ve güçlü bir ilişki vardır; (b) hayvansal protein tüketimi ile gelir arasında doğru yönde ve çok güçlü bir ilişki vardır; (c) bitkisel protein tüketimi ile gelir arasında ters yönde bir ilişki vardır.³

4. Gıda maddeleri fiyatları, talebi belirleyen ve etkileyen en önemli değişkenler arasındadır. Özellikle gıda maddelerinin nisbi fiyat yapısının ve tüketim kalıplarının birlikte incelenmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Harcamalarla, sağlanan temel besin unsurları miktarları arasındaki ilişkilerin incelenmesi nisbi fiyat yapısının beslenme kalıbı üzerindeki etkisini göstermektedir (I ve II sayılı tablolar). 1974 Hacettepe Araştırmasının Türkiye'deki beslenme yapısı ile ilgili çarpıcı bulgularından biri gıda maddeleri nisbi fiyat yapısının yüksek gelir kümelerinin gıda maddeleri talebinin oluşmasında da etkili olduğunu açıkça ortaya koymasındadır.

5. Öteki temel tüketim malları fiyatlarının, özellikle barınma, ısınma, aydınlanma, ulaşım fiyatlarının gıda maddeleri talebini ve tüketim yapısını etkilediği anlaşılmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü Tüketim Araştırması'nın, gıda dışı gerekli tüketim malları için yapılan harcamaların, gıda maddeleri harcamalarına oranının gelir düzeyi düştükçe büyüdüğünü göstermesi bu ilişkiyi açıklamaktadır.⁴

6. 1976'dan bu yana ekonomiyi baskısı altında bulunduran şiddetli enflasyonun ortaya çıkardığı bazı sonuçlar Türkiye'de beslenme yapısının değişmesine yol açacak niteliktedir. Önce, bu dönemde fiyat artışlarını, gıda maddeleri fiyatları açısından incelersek şu noktaları saptamamız mümkündür:⁵ (a) gıda maddeleri fiyatlarındaki artışlar öteki tüketim malları fiyatlarındaki artışlarla başbaştır; bazı mal kümeleri için —giyim kuşam, sağlık, ev eşyaları, eğlence ve kültür gibi— daha şiddetlidir; (b) özellikle büyük kentlerde barınma, ısınma, aydınlanma ve ulaşım fiyatları gıda maddeleri fiyatlarından daha hızlı artmıştır; (c) gıda maddeleri fiyatlarının nisbi yapısı değişmiştir; gıda maddeleri fiyat artış hızları birbirinden farklıdır.

Dönemin konumuz açısından önemli etkilerinden biri gelir dağılımını değiştirmesidir: Özellikle bir bölüm büyük toplumsal kümelerin gelirleri fiyat artışlarının çok gerisinde kalmıştır. Bu kümelerin başlıcaları ücretliler, sabit gelirliler ile —özellikle dönemin son yıllarında iç ticaret hadlerinin tarım fiyatları aleyhine dönmesi sonucunda— çiftçiler, tarımsal üreticilerdir.

Bir yandan fiyatlar, öte yandan gelirlerdeki değişmelerle ilgili

bu gözlemlere dayanarak bu dönemde hem tüketim miktarlarının hem de tüketim kalıbının önemli ölçüde etkilendiğini ileri sürebiliriz. (Tablo III).

7. 1975-76 dan bu yana geçen dönemin konumuz açısından önemli özelliklerinden biri temel gıda maddeleri ihracatında ortaya çıkan gelişmelerdir. Bir yandan yurt içinde döviz ihtiyacının ve buna bağlı olarak ihracat baskısının yoğunlaşması her türlü ihracatın aşırı teşvik edilmesine yol açmıştır. Öte yandan, yine bu dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin gıda maddeleri talebinin şiddetlendiği ve bu ülkeler ithalatının hızla yükseldiği gözlenmektedir.

Bu iki gelişme Türkiye'nin temel gıda maddeleri ihracatının hızla yükselmesine yol açmış, söz gelişi, 1975-76 yıllarında toplam tarımsal ürünler ihracatının % 10 kadarını oluşturan temel gıda maddelerinin payı 1980-81 yıllarında % 25 dolayına yükselmiştir. Konumuz açısından dikkat çekici bir örnek vermek gerekirse Türkiye'nin kuru baklagiller ihracatı son beş yıl içinde yılda ortalama % 35 kadar büyüyerek 1976'da 75 bin ton dolayından 1981 de 200 bin tonun üzerine çıkmıştır. Bu dönemde kurubaklagiller üretimimiz yılda % 4.8 kadar yükselmiştir.⁶ Başka bir deyişle Türkiye bu yıllara kadar kendi tükettiği gıda maddelerini satmaktadır. Türkiye'nin öteki mallar ihracatında olduğu gibi temel gıda malları ihracatında da bir bölüm varsayımlar bu gelişmeyi, büyük başarı olarak göstermektedir. Bu varsayımların önemli iki tanesi şunlardır: «Türkiye gıda maddesi ithal etmeyen nadir ülkelerden biridir» ve «Türkiye'de enerji açığı yoktur.» Dikkat edilirse her iki ifade de tanımlanmağa muhtaçtır ve taşıdıkları anlamlarla Türkiye'de Beslenme araştırmalarının bulguları birbirini tutmamaktadır.

8. Beslenme ile ilgili bozuklukların giderilmesinde önemli iktisadi tedbirin üretimin artırılması ve üretim kalıbının bir yandan toplumun daha iyi beslenmesi, bir yandan da ihracat gereklerine cevap verecek biçimde düzenlenmesi olduğu açıktır. Gıda maddeleri arz miktar ve yapısını belirleyen unsurların incelenmesi ve çözümlenmesi, saptanmış olan önceliklerle birlikte, uygulanacak politikaları belirleyecektir. Gıda maddeleri arz miktar ve yapısını belirleyen unsurlar arasında üreticilerin tercih ve amaçları, teknoloji düzeyi, gıda maddeleri fiyatları, üretim faktörlerinin fiyatları sayılabilir. Çeşitli ürünlerde arz-talep dengesizliğinin giderilmesi, ihraç edilebilir fazlalıkların oluşturulabilmesi için bu noktalardaki politikaların ağırlığı ve önemi —özellikle son yıllarda uygulanmakta olan genel iktisadi politikanın ana düşünce yapısı göz önünde tutulursa— ortadadır.

9. Türkiyede beslenme ile ilgili eksiklik ve bozuklukların ne-

denleri arasında gıda maddeleri dağıtım ve pazarlama yapısının da önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Dağıtım ve pazarlama yapısı gerek bölgeler-yörelere arası, gerekse kent içi dağıtımın beklenen etkinlikten uzak biçimde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Sonuçta, hem gıda maddesinin temini hem de fiyatlar açısından önemli farklar oluşmaktadır.⁷

10. Gıda maddelerine karşı talep miktar ve yapısına genel ortalamalar olarak bakmak, beslenme sorunu söz konusu olduğunda, yetersiz kalmaktadır. Talep, çeşitli iktisadi ve toplumsal niteliklere bağlı olarak, önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Uygun politikaların saptanabilmesi için gerekli olan bilgiler gerek toplama gerekse değerlendirme açısından yeterli değildir. 1974 Hacettepe araştırmasının yanı sıra, veri toplama çabaları son yıllarda yoğunlaşmış olmakla birlikte, bunlar, genellikle, küçük ölçekli, özel amaçlı, kişisel girişimler olarak kalmaktadır. Uygulayıcının-plancının kullanabileceği bilgilerin, kullanabileceği biçimlerde sağlanması gereklidir. Uygun ve etkili bir beslenme politikasının önkoşulu, böylece, toplumdaki değişimleri ve yeni yapıları aksettirecek yeni bilgilerin derlenmesidir. Üstelik, toplumsal ve iktisadi unsurlardaki sürekli ve şiddetli değişim bu bilgi derleme işleminin sürekli bir temele oturtulmasını da gerekli kılmaktadır.

**Tablo I — Ankara'da Gıda Maddesi Gruplarına Göre
Harcama, Enerji ve Protein Oranları**

Gıda Grubu	(1) Harcama (%)	(2) Enerji (%)	(3) (2/1)	(4) Protein (%)	(5) (4/1)
Tahıllar	20.6	52.3	2.5	48.6	2.4
Etler	32.4	10.6	0.3	27.2	0.8
Sütler	12.9	5.0	0.4	11.1	0.8
K. Baklagil.	2.5	3.2	1.3	6.3	2.5
Sebzeler	9.8	4.7	0.5	5.5	0.6
Meyveler	7.5	3.2	0.4	1.0	0.3
Yağlar	10.8	13.0	1.2	0.3	—
Şeker	3.5	8.0	2.3	—	—
Toplam	100.0	100.0		100.0	

Tablo II — Ankara'da Gıda Maddelerine Göre Bir Kuruşa Alınan Enerji ve Protein Miktarları (1974)

Gıda Maddeleri	Kalori	Protein (gm.)
Ekmek	9.11	0.29
Diğer buğday	5.91	0.19
Pirinç	2.74	0.04
Tahıllar toplam	7.09	0.22
Et	0.96	0.07
Tavuk	0.73	0.09
Balık	0.74	0.09
Yumurta	0.74	0.10
Etler Toplamı	0.91	0.08
Süt	1.26	0.07
Yoğurt	0.76	0.04
Peynir	1.15	0.09
Sütler Toplamı	1.09	0.08
K. Baklagiller	3.48	0.23
Sebzeler (Patates)	1.36 (2.63)	0.05 (0.06)
Meyveler	1.19	0.01
Tereyağ	1.56	—
Margarin	5.33	—
Zeytinyağı	3.76	—
Bitkisel yağlar	5.89	—
Şeker	6.35	—

Tablo III — «Ankara Gıda Maddeleri Tüketim Kalıbının Değeri»nin Çeşitli Büyüklüklere Oram

	1974 %	1980 %
Kişi Başına Yurt İçi Gelir	36.70	45.16
Kişi Başına Özel Tüketim Harcaması	49.25	56.55
Ortalama Sigortalı İşçi Ücreti	15.47	27.90
Ortalama Asgari Ücret	26.40	55.50
7/1 Dereceli Memur Maaşı	16.27	50.35

Not : Her üç tablo da Hacettepe Üniversitesi 1974 Beslenme Araştırması Bulgularından yararlanılarak hazırlanmıştır.

NOTLAR

- (1) Buğday ve un ürünleri, kuru baklagiller, et ve ürünleri, süt ve ürünleri, yağlar, şeker ve kuru ve yaş sebzeler temel gıda maddeleri olarak adlandırılmışlardır.
- (2) *Türkiye 1974 Beslenme-Sağlık ve Gıda Tüketim Araştırması*, (O. Köksal, ed.), Ankara, 1977.
- (3) Türkiye'de temel besin unsurları tüketimi ile ilgili ayrıntılı bir tartışma için bakınız: *Türkiyede Gıda Maddeleri Üretimi ve Beslenme*, (Ç.Aruoba, ed.) Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara, 1981, ss. 25—53.
- (4) *Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları*, DİE yayını, Ankara, 1979, çeşitli yerlerde.
- (5) Fiyatlarla ilgili bilgiler, Ticaret Bakanlığı, DİE ve İTO tarafından hazırlanan geçinme indekslerinin çeşitli alt bölümleri incelenerek derlenmiştir.
- (6) *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, DPT yayını, Ankara, 1979, s. 346.
- (7) Dağıtım ve pazarlama konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz Türkiye'de Gıda Maddeleri... a.g.e., ss. 86-93